

Prof. dr hab. Bolesław Domański
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Wydział Geografii i Geologii
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Moniki Noviello
pt. *Zróżnicowanie regionalne Włoch*
– *geneza i współczesne problemy*

Problematyka zróżnicowań regionalnych, czy szerzej przestrzennych, należy do klasycznych przedmiotów zainteresowań nauk geograficznych. Mgr Monika Noviello stawia sobie za cel rozpoznanie i wyjaśnienie zróżnicowań regionalnych Włoch poprzez uchwycenie czynników zróżnicowania terytorium tego kraju. Realizacji tego celu służyć ma odtworzenie ewolucji struktury regionalnej Włoch od czasów Cesarstwa Rzymskiego do dnia dzisiejszego, w tym określenie trwałości granic regionalnych, oraz analiza i ocena wpływu wydarzeń i decyzji politycznych, prądów ideologicznych i koncepcji naukowych na zmiany struktury regionalnej. Zakres prowadzonych rozważań jest bardzo szeroki i obejmuje zjawiska i procesy polityczne, społeczno-kulturowe i gospodarcze, nie pomijając uwarunkowań przyrodniczych.

Rozprawa składa się z ośmiu rozdziałów. Po przedstawieniu we wstępie celu pracy, jej układu, metod i terminologii, autorka omawia w rozdziale drugim geograficzne badania zróżnicowania regionalnego. Punkt wyjścia zasadniczych rozważań stanowi analiza zróżnicowania Włoch pod względem przyrodniczym, językowym i społeczno-gospodarczym, którą uzupełnia obraz tego zróżnicowania w komunikacji społecznej (mediach), zwłaszcza stereotypów Północy i Południa kraju. Kolejny rozdział poświęcono analizie historycznych przyczyn kształtowania się struktury regionalnej Włoch w różnych okresach poczynając od starożytności do dziś, wieńczy go określenie trwałości podziałów terytorialnych. Rozdział piąty prezentuje pojawiające się na różnych etapach idee i koncepcje dotyczące struktury regionalnej, w szczególności odnoszące się do unitarnego i federalnego modelu państwa oraz regionalizmu. W rozdziale szóstym autorka podejmuje próbę wyjaśnienia współczesnych

zróźnicowań (nierówności) społeczno-ekonomicznych Włoch. Przedstawia tu ponadto powstawanie i aktywność organizacji regionalistycznych, z jednej strony dokonując oceny ich oddziaływania na zmiany struktury regionalnej kraju, a z drugiej analizując zależność ich rozwoju od regionalnych zróźnicowań społeczno-ekonomicznych. Krótki rozdział siódmy poświęcony jest wpływowi włoskiej myśli geograficznej na koncepcje ideowe i polityczne dotyczące regionów i regionalizmu. Pracę kończy podsumowanie, w którym mgr Monika Noviello w syntetycznej formie odpowiada na postawione na wstępie pytania badawcze.

Podjęta przez autorkę problematyka czynników kształtujących zróźnicowanie regionalne kraju jest interesująca i pomimo tego, że dyskutowana jest w geografii od bardzo dawna, pozostaje niewątpliwie wciąż aktualna. Wybór Włoch jako przedmiotu badań jest ze wszech miar uzasadniony, biorąc pod uwagę różnorodność przyrodniczą, kulturową i gospodarczą tego kraju oraz jego długotrwałe rozdrobnienie polityczne.

Rozprawa mgr Moniki Noviello wykracza poza standardową empiryczną analizę danych ilościowych w celu odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Dla uchwycenia zróźnicowań regionalnych i ich zmian oraz identyfikacji wpływających na te zróźnicowania czynników wykorzystuje różnorodne źródła informacji o charakterze jakościowym i ilościowym. Praca obejmuje własną analizę i interpretację licznych opracowań historycznych, geograficznych i politycznych. Równocześnie prezentuje owo zróźnicowanie w świetle różnych wskaźników statystycznych zilustrowanych poglądowo w formie map, wykresów i zestawień tabelarycznych.

Istotnym walorem recenzowanej pracy, który nadaje jej unikalny charakter, jest objęcie analizą wyjątkowo długiego okresu czasu. Pozwala to autorce podjąć próbę oceny trwałości wielu elementów struktury regionalnej Włoch od czasów starożytnych z późniejszymi zmianami oraz nowymi regionami ukształtowanymi w szczególności w dobie industrializacji północnej części kraju. Pokazuje zaskakująco dużą zbieżność granic wielu regionów z podziałem z okresu Cesarstwa Rzymskiego sprzed dwóch tysięcy lat. Doktorantka akcentuje dobitnie, że podstawą trwałości granic jest silna tożsamość regionalna ich mieszkańców, która spowodowała, że zmieniające się wielokrotnie na przestrzeni dziejów podziały polityczne ziem włoskich granic tych nie zatęrzyły. Argumentuje przekonująco, że trwałość granic włoskich regionów wiązać należy z ich trwałością w świadomości społecznej, co znalazło także wyraz w koncepcjach włoskich geografów oraz szerszych koncepcjach ideologicznych inspirujących polityków. Szczególne znaczenie ma tu wpływ koncepcji (ideologii) regionalizmu dla przetrwania regionów i ich nazw, pomimo zmieniających się wielokrotnie decyzji politycznych. Za interesujące uważam rozważania autorki na temat

wzajemnych relacji, konfliktów i napięć, między unitarnym modelem odrodzonego w połowie XIX wieku państwa włoskiego a ideami regionalizmu i aktywnością społeczną i polityczną organizacji regionalistycznych. Co ważne, uwzględnione zostało również zróżnicowanie społeczno-gospodarcze na linii Północ – Południe, jego geneza oraz wpływ na ruchy regionalistyczne.

Pracę generalnie czyta się bardzo dobrze. Układ recenzowanej rozprawy jest logiczny i przejrzysty a sposób prezentacji w większości klarowny. Na podkreślenie zasługuje zilustrowanie analizowanych zróżnicowań regionalnych licznymi starannie opracowanymi mapami.

Rozważania prowadzone przez autorkę zachęcają do dyskusji, a w pewnych miejscach polemiki. W prezentacji przyczyn niższego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionów Południa Włoch w porównaniu z regionami Północy bardzo silnie akcentowany jest wpływ polityki państwa włoskiego. Nie doceniono moim zdaniem znaczenia trzech czynników: odmienności struktury gospodarczej, stopnia urbanizacji i związanej z tym, sięgającej korzeniami wieków średnich, przewagi regionów północnych i centralnych w postaci silnych miast jako ośrodków gospodarczych (rzemieślniczo-handlowo-finansowych) – traktowanych często jako kolebka europejskiego kapitalizmu, a także cech społecznych, w tym w szczególności różnic w zakresie wykształcenia z powszechnym analfabetyzmem w wielu regionach południowych, o którym pisze zresztą autorka na początku swojej pracy.

Autorka zarówno na wstępie, jak i w zakończeniu pracy, przywołuje ideę „jedności w różnorodności” akcentowaną przez promotora pracy W. Wilczyńskiego, podkreślając, że różnorodność i jedność stanowią „na pozór przeciwstawne wartości” (str. 199), które geografia uczy harmonizować. W tym kontekście niezrozumiałe jest dla mnie dlaczego różnorodność nauk geograficznych traktowana jest jako przeciwstawienie ich jedności.

W części wnioskowej pracy, zatytułowanej „Podsumowaniem”, autorka w niewielkim stopniu odnosi się do współczesnej dyskusji na temat czynników zróżnicowań regionalnych w literaturze światowej – jest to w mojej opinii słabość rozprawy i niewykorzystanie jej potencjału.

Lektura pracy nasuwa również pewne uwagi pojęciowo-terminologiczne.

Nie jest do końca jasne jakie rozumienie „regionu” i powiązanego z nim pojęcia „struktury regionalnej” autorka przyjmuje, nie zaprezentowano definicji tych pojęć. Czy jest to rozumienie regionu „z okresu klasycznego” jako „terytorium, na którym ludność organizuje się do wspólnego życia, tworząc pewną całość, czyli społeczność regionalną” (str. 16), czy obszar, który wyróżnia świadomość regionalna, akcentowana m.in. w podrozdziale

poświęconym geografii włoskiej, czy raczej terytorium wyodrębnione administracyjnie (politycznie) podlegające jednej władzy. Na to ostatnie rozumienie wskazuje analizowanie trwałości struktury regionalnej Włoch poprzez porównanie przebiegu granic politycznych i administracyjnych w różnych okresach (podrozdział 4.7).

W podrozdziale 2.1 druzgocącej krytyce poddano posługiwanie się kryterium jednorodności regionów. Tymczasem na str. 15 pisze autorka o regionie jako obszarze zamieszkałym „przez ludność należącą do jednej cywilizacji”, w wielu podziałach regionalnych wyróżnianych przez włoskich autorów podkreśla znaczenie kryteriów etnicznych (językowych) czy też przyrodniczych czyli de facto wewnętrznego podobieństwa regionów. W rozdziałach wstępnych pominięto niezwykle istotne w geografii człowieka pojęcie regionu funkcjonalnego (węzłowego), chociaż taki charakter miały niektóre omawiane propozycje, np. Włoskiego Towarzystwa Geograficznego z 2013 (str. 127). W tej sytuacji nie jest jasne jak autorka rozumie spójność regionu – czy jako podobieństwo w zakresie pewnych cech (np. cech kulturowych i związane z tym poczucie przynależności do pewnej wspólnoty terytorialnej) czy powiązania obszarów wchodzących w skład regionu.

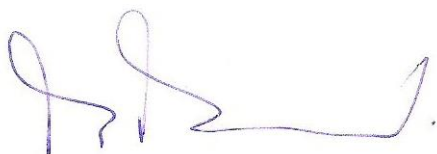
W sferze terminologicznej występuje w mojej opinii nadmierna swoboda. W podrozdziale 3.2 zatytułowanym „Zróżnicowanie etniczne” używane są zamiennie terminy mniejszości „narodowe”, „językowe” i „historyczne”. Nie są to pojęcia tożsame, co więcej mają one często na gruncie geografii politycznej i politologii powszechnie przyjęte znaczenia, np. mniejszości narodowe traktowane są jako grupy, które w innym państwie stanowić mogą większość, w odróżnieniu od mniejszości etnicznych, nie posiadające państw narodowych. Zróżnicowanie regionalne nazywane jest czasem zróżnicowaniem krajobrazowym, czytamy też o ewolucji krajobrazu (str. 194), chociaż brak jest zdefiniowania tego pojęcia. Dla opisu zróżnicowań w zakresie cech przyrodniczych używane są określenia zróżnicowanie fizjograficzne lub biofizyczne. W podrozdziale 6.2 mowa jest o zatrudnieniu, rodzi się pytanie czy prezentowane dane nie dotyczą czasem szerszej kategorii ludności pracującej. Czy prezentowany tu wskaźnik bezrobocia to stopa bezrobocia czy jakaś inna miara? Nie wyjaśniono co oznacza realny PKB na 1 mieszkańca w odróżnieniu od nominalnego na Ryc. 31 na str. 135.

W układzie pracy nie przekonujące jest włączenie podrozdziału 7.1 prezentującego trwałość struktury regionalnej jako podstawy włoskiego regionalizmu do rozdziału zatytułowanego „Włoska myśl geograficzna i jej wpływ na rzeczywistość społeczną”. Wydaje się, że bardziej odpowiednim miejscem byłyby dla tego podrozdziału rozdział końcowy.

Znajdujemy w pracy również pewne szczegółowe stwierdzenia, które budzą wątpliwości lub nie zostały zadowalająco uzasadnione. Co autorka ma na myśli pisząc, że „industrializacja południowej części kraju [...] wymagała ogromnych nakładów inwestycyjnych w postaci zapewnienia kapitału społecznego” (str. 42)? Wątpliwa jest teza, że słabiej rozwinięte „Południe jest największym rynkiem zbytu produktów przemysłowych Północy” (str. 54). Nie rozumiem zdania „Potwierdzeniem wpływu roli państwa na kapitał społeczny są chociażby zmiany jakie obserwuje się od początku lat 70. XX wieku, kiedy to w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo nastąpił kryzys państwa socjalistycznego” (str. 148); rodzi się pytanie co dla autorki oznacza kapitał społeczny i czy nie chodziło przypadkiem o kryzys państwa socjalnego a nie socjalistycznego?

Ogólnie rzecz biorąc uważam, że rozprawa mgr Moniki Noviello zatytułowana *Zróżnicowanie regionalne Włoch – geneza i współczesne problemy* stanowi oryginalne dzieło naukowe, którego autorka wykazała się odpowiednią wiedzą teoretyczną oraz umiejętnością analizy i interpretacji danych jakościowych i ilościowych. Przeprowadzona analiza pozwoliła jej zrealizować postawione cele badawcze – zidentyfikować najważniejsze cechy zróżnicowania regionalnego Włoch, dokonać oceny trwałości granic regionalnych oraz określić główne czynniki wpływające na to zróżnicowanie na przestrzeni wielu stuleci.

Stwierdzam, że przedstawiona do oceny rozprawa spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie mgr Moniki Noviello do dalszych etapów postępowania.

Kraków, 29 kwietnia 2023 r.